

O analizie ilościowej adaptacji zapożyczeń rosyjskich w dołęgańskim¹

0. Uzasadnienie

Systemy fonetyczne rosyjski i dołęgański można z pewnością uznać za nieprzystające. Zapożyczenia rosyjskie w dołęgańskim podlegają więc wielu i różnym adaptacjom fonetycznym. Oczywiście, nie wszystkie jednak głoski i połączenia rosyjskie są dla Dołęganów równie kłopotliwe.

Różne stopnie natywizacji zapożyczeń nie dają się wytłumaczyć ich przynależnością do różnych warstw chronologicznych: *ein hoher Adaptationsgrad muß nicht unbedingt das höhere Alter des Lehnworts bedeuten, sondern kann z.B. auch aus der Aussprache der älteren (aber immer noch lebenden) Generationen von Dolganen resultieren* (KA: 23). Dostępne źródła nie podają jednak wieku czy stopnia znajomości rosyjskiego ani zasadniczo w ogóle żadnych danych socjolingwistycznych dotyczących informatorów.

Nie jest także prawdopodobne, aby różnice te dało się objaśnić wariancją dialektalną. Choć dialekty dołęgańskie pozostają wciąż praktycznie niepoznane, wydaje się, że różnice pomiędzy nimi są tak małe, iż można je zignorować.

Pozwala to, czy wręcz do pewnego stopnia wymusza rozpatrywanie materiału w oderwaniu od czynników innych niż fonetyczne.

Celem niniejszego artykułu jest (1) skrótowne przedstawienie nowej metody analizy ilościowej zapożyczeń i (2) pobieżne przedstawienie wyników zastosowania jej do zapożyczeń rosyjskich w dołęgańskim.

1. Metoda

W wyniku zastosowania przedstawianej tu metody otrzymuje się dla każdej adaptacji dwie liczby: średnią częstotliwość jej współwystępowania z innymi adaptacjami i średnią częstotliwość jej współwystępowania z brakiem innych adaptacji, tzn. liczbowa informację o tym, w jakim stopniu dana adaptacja jest postrzegana jako konieczna przez tych, którzy znają język-dawcę lepiej, i w jakim stopniu przez tych, którzy znają go słabiej. Przykład zastosowania metody do materiału dołęgańskiego

---

¹ Z uwagi na ograniczenie miejsca niniejszy tekst zawiera jedynie skrótowne opisy metody i jej zastosowania do zapożyczeń rosyjskich w dołęgańskim, sam materiał leksykalny natomiast jest całkowicie pominięty.

jest przedstawiony w odnośnych podpunktach punktu 2. (z wyjątkiem podpunktu 3., por. przyp. 1.).

Wartości te są obliczane według następującej procedury:

1. Pierwszym krokiem jest zebranie materiału zapewniającego statystycznie istotne wyniki.
2. Drugim krokiem jest rozpoznanie zastosowanych adaptacji i wybranie tych, które zapewniają otrzymanie statystycznie istotnych wyników.

W słabo reprezentowanych adaptacjach częstotliwości ich współwystępowania z zastosowaniem i niezastosowaniem innych adaptacji mają tendencję do oscylowania pomiędzy 0 a 100%. Nie odzwierciedla to najprawdopodobniej ich rzeczywistego charakteru, a jest raczej wynikiem przypadku, gdy dostępnych jest zaledwie kilka przykładów.

3. Następnie wszystkie zapożyczenia analizowane są pod kątem wybranych adaptacji.
4. Kolejnym krokiem jest zredukowanie wszystkich możliwych wyników każdej adaptacji do dwóch poziomów: zastosowanie i niezastosowanie².

Punkt ten jest konieczny w celu otrzymania pewnego rodzaju wspólnego mianownika. Zmierzenie częstotliwości współwystępowania danej adaptacji z zastosowaniem bądź niezastosowaniem innych adaptacji jest możliwe tylko, jeśli obie są traktowane binarnie. Nie znam obiektywnego sposobu porównania adaptacji, dającej przykładowo pięć różnych wyników, z taką, która ma tylko trzy możliwe wyniki.

Oprócz powyższego, różne wyniki zależą zazwyczaj od różnego otoczenia fonetycznego, co w najlepszym przypadku znacznie skomplikuje obliczenia i tym samym uczyni je bardziej podatnymi na błąd, a w najgorszym – całkowicie je uniemożliwi.

5. Następnie obliczane są częstotliwości współwystępowania dla każdej pary adaptacji, a z uzyskanych wyników – średnie częstotliwości dla każdej adaptacji.

Należy tu podkreślić dwie kwestie:

- a) Obie wartości (współwystępowanie z zastosowaniem i z niezastosowaniem) powinny być obliczane jako średnia częstotliwości poszczególnych par adaptacji. W przeciwnym razie adaptacje o dużej liczbie przykładów zdominują słabo reprezentowane adaptacje i zniekształcą obraz końcowy.
- b) Obliczana jest średnia częstotliwość współwystępowania innych adaptacji z daną adaptacją, nie na odwrót, tzn. jaki procent spośród wyrazów, do których zastosowano inne adaptacje, stanowią te, do których zastosowano również adaptację analizowaną, a nie do jakiego procenta zapożyczeń z daną adaptacją zastosowano także inne adaptacje. W ten sposób brana jest pod uwagę zawsze największa dostępna liczba zapożyczeń; kierunek jest szczególnie ważny przy adaptacjach stosowanych bardzo rzadko, kiedy to nawet kilka przykładów może zmienić drastycznie i błędnie, ostateczny wynik.

---

² Teoretycznie byłoby też możliwe uwzględnienie większej liczby odcieni adaptacji niż tylko dwudzielny podział adaptacja : brak adaptacji. Wymagałoby to jednak zredukowania wszystkich możliwych wyników każdej adaptacji do więcej niż dwóch poziomów (p. 2.4 poniżej), co w praktyce okazałoby się najprawdopodobniej bardzo skomplikowane lub wręcz niemożliwe.

Jeśli dla danej adaptacji średnia częstotliwość współwystępowania z zastosowaniem innych adaptacji jest bardzo wysoka, oznacza to, że jest ona prawie obowiązkowa w zapożyczeniach mocniej znatywizowanych. Jeśli średnia częstotliwość jej współwystępowania z niezastosowaniem innych adaptacji jest bardzo niska, oznacza to, że jest ona uznawana za prawie zbędną nawet w zapożyczeniach słabiej znatywizowanych. Jeśli liczby te są dalekie od siebie, to różnica pomiędzy postrzeganiem danej adaptacji przez tych użytkowników, którzy znają język-dawcę lepiej, i tych, którzy znają go słabiej, jest duża.

2. Adaptacje zapożyczeń rosyjskich w dołęgańskim

1. Materiał zebrałem z czterech źródeł (chronologicznie): DW, DWS, KA i SRZ. Wziąłem pod uwagę jedynie te zapożyczenia, których etymony można uznać co najmniej za bardzo prawdopodobne. Odrzuciłem około 65 wyrazów, a włączyłem 1169.
2. Wybrałem 12 adaptacji. Dla zwięzłości oznaczam je symbolami objaśnionymi poniżej:
  - À Oddanie rosyjskiej samogłoski akcentowanej.
  - AE Ustalenie harmonii wokalnej.
  - F Adaptacja *f* i *v*.
  - CC Adaptacja nagłosowych zbitek spółgłoskowych.
  - SV Adaptacja nagłosowych *c-*, *č-*, *s-*, *š-*, *z-* i *ž-*.
W rodzimych wyrazach dołęgańskich głoski te przeszły w *h-*. Pomijam tu (w zasadzie niedozwolone w dołęgańskim) wyrazy rozpoczynające się od zbitki spółgłoskowej, której pierwszym elementem jest *c*, *č*, *s*, *š*, *z* lub *ž*, uznając takie otoczenie fonetyczne za niewymuszające zmiany do *h-*.
  - VSV Adaptacja interwokalicznych *c*, *č*, *s*, *š*, *z* i *ž*.
W rodzimych wyrazach dołęgańskich głoski te przeszły w *h*. Naturalnie, biorę jedynie pod uwagę postać dołęgańską (por. np. ros. *bóčku* > dołg. *bočuku*, *predsedátel'* > *pirisidātāl*).
  - PL Labializacja progresywna spowodowana przez ros. *ě* lub *ó*.
Zdecydowałem się tu pominąć *o*, *u* i *ú*, które wywołują labializację tylko bardzo sporadycznie. Nie biorę także pod uwagę samogłosek wstawionych na gruncie dołęgańskim, jako całkowicie uzależnionych od samogłosek otaczających sylab.
Pomijam także oddanie rosyjskiego *o*, gdyż nie ma praktycznej możliwości odróżnienia dołęgańskiego *o* pochodzącego z wymowy okającej od wtórnie zlabializowanego. Odnalezienie zapożyczeń dokonanych z wymowy akającej jest proste, jednak uwzględnienie wyłącznie ich zniekształciłoby ostateczny obraz.
  - RL Labializacja regresywna spowodowana przez rosyjskie *ě* lub *ó*.
Zob. PL powyżej.
  - DD Zastosowanie dołęgańskiej asymilacji spółgłoskowej.

Istnieje w dołgańskim zestaw asymilacji spółgłoskowych stosowanych regularnie na granicy morfemów. Bywają one także stosowane do zapożyczeń, również w obrębie tematu. Mimo uwzględnienia dodatkowych kombinacji (np. *-dk-* obok *-tk-*), udało mi się odnaleźć tylko siedem przykładów na zastosowanie tej adaptacji: ros. *cvetki* > dołg. *hibäkki, lódka* > *lokka, Matvéj* > *Mätpej > *Mäkkäj, otvét* > *äppiät, Péřka* > *Päkka, Pökkö* i *vétka* > *bäkkä*.

X Adaptacja *x*.

C Adaptacja *c*.

Ž Adaptacja *ž*.

3. Wszystkie możliwe wyniki każdej adaptacji zredukowałem do dwóch jak poniżej (wyszczególnione są liczby występowania adaptacji, nie wyrazów, do których została zastosowana, stąd sumować się mogą do więcej niż 1169; np. *Varvár'ev* to jedno słowo, ale trzy możliwości zastosowania F):

adaptacja	rozważone wyniki				wszystkie możliwe wyniki
	+		-		
À	526	Á, Â ³	599	-	-: 599 Á: 362 Â: 164 niejasne: 44
AE	257	+	265	-	-: 261 +: 257 : 4 n/d: 647
F	192	<i>b, g, h, m, p, t,</i>	89	<i>f, v</i>	<i>b: 107 v: 69 p: 65 f: 20 : 8 g: 7 m: 3 h: 1 t: 1 n/d: 906</i>
CC	110	2C, C ₁ , C ₂ , CVC, metateza, VCC ⁴	110	CC	CC: 110 CVC: 60 VCC: 25 C ₂ : 17 metateza: 6 2C: 1 C ₁ : 1 n/d: 949
SV	115	<i>h,</i>	96	<i>c, ċ, s, š, ř, z, ž</i>	<i>h: 102 s: 52 ċ: 28 : 13 z: 8 ž: 4 š: 2 c: 1 ř: 1 n/d: 958</i>
VSV	37	<i>čč, h, nč, ss</i>	165	<i>c, ċ, s, š, ř, šč, ř, z, ž</i>	<i>s: 61 ċ: 50 h: 23 z: 15 c: 12 ž: 10 ss: 7 šč: 7 čč: 6 š: 4 ř: 3 ř: 2 nč: 1 n/d: 982</i>
PL	14	+	119	-	-: 119 +: 14 n/d: 1036
RL	43	+	70	-	-: 70 +: 43 n/d: 1056
DD	7	+	45	-	-: 45 +: 7 n/d: 1117
X	26	<i>g, h, k</i>	21	-	<i>k: 24 x: 21 g: 1 h: 1 n/d: 1122</i>
C	18	<i>h, część s⁵, ss</i>	26	<i>c, część s⁵</i>	<i>c: 24 h: 10 s: 6 ss: 4 n/d: 1125</i>
Ž	4	<i>h</i>	27	<i>s⁶, ž</i>	<i>ž: 20 s: 7 h: 4 n/d: 113</i>

4. Ostatecznie uzyskałem następujące średnie częstotliwości współwystępowania poszczególnych adaptacji:

³ Á = samogłoska długa; Â = dyftong.

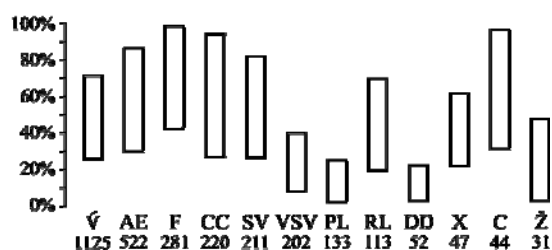
⁴ 2C = redukcja zbitki trójgłoskowej do zbitki dwugłoskowej; C₁ = usunięcie drugiej spółgłoski ze zbitki; C₂ = usunięcie pierwszej spółgłoski ze zbitki.

⁵ Liczyłem *s* jako -, jeśli było w nagłosie lub interwokaliczne, tj. w pozycji, w której powinno być zostać zaadaptowane do *h*, a jako + we wszystkich pozostałych otoczeniach. Por. 2.2.

⁶ Zasadniczo traktowałem *s* jak w C powyżej. Jednak we wszystkich przykładach (*hibiäsäj, kuosa, muosabyt, pusälusta, rosostuo, susunaj* i *surnäl*) okazało się -.

	À	AE	F	CC	SV	VSV	PL	RL	DD	X	C	Ž
z zastosowaniem (%)	72,94	87,1	99,36	93,81	81,69	39,53	25,77	69,92	21,6	61,79	98,33	48,43
z niezastosowaniem (%)	26,57	29,52	41,81	27,96	27,3	8,79	2,25	20,07	3,18	21,85	30,51	1,84

5. Tabelę z punktu 2.5. można przedstawić graficznie jak poniżej:

Wykres ten jest skonstruowany w następujący sposób:

1. Adaptacje ułożone są według liczby przykładów, począwszy od najliczniej reprezentowanych. Odległość od lewego brzegu jest więc jednocześnie stopniem wiarygodności wyników.
2. (Podpunkty 1.5. i 2.5.)

Dół słupka przedstawia częstotliwość współwystępowania danej adaptacji z niezastosowaniem innych adaptacji, a góra – z ich zastosowaniem, tj. jak często jest dana adaptacja w silniej i słabiej znatywizowanych zapożyczeniach.

Im niżej jest dół słupka, tym mniej kłopotliwa jest dana rosyjska głoska lub połączenie głosek dla tych Dołganów, którzy lepiej znają rosyjski; im wyżej jest góra słupka, tym bardziej kłopotliwa jest dana rosyjska głoska lub połączenie głosek dla Dołganów znających rosyjski gorzej. Im wyższy jest słupek, tym większa jest różnica w postrzeganiu danej adaptacji przez Dołganów o różnym stopniu znajomości rosyjskiego. Przykład: adaptacje takie jak PL czy DD nie są zbyt częste ani u tych użytkowników dołgańskiego, którzy natywizują silniej, ani u tych, którzy natywizują słabiej. Z drugiej strony, C + jest niemal absolutnie konieczne dla tych, którzy gorzej znają rosyjski (lub czynią mniejszy użytek z tej znajomości), i wciąż dość istotne dla tych, którzy znają go lepiej. Wreszcie À i RL umiejscowione są pośrodku; nie są ani bardzo częste w bardziej znatywizowanych zapożyczeniach, ani bardzo rzadkie w znatywizowanych mniej.

3. Podsumowanie

Przedstawiona tu metoda ma, oczywiście, swoje słabe i mocne strony. Poniżej postaram się wymienić najważniejsze z nich:

Słabe strony

- Wymaga dużej bazy zapożyczeń. Wyniki uzyskane z pojedynczych wyrazów prawdopodobnie nie będą reprezentatywne.
- Systemy fonetyczne analizowanych języków powinny być istotnie różne. Zapożyczenia z języka o podobnej fonetyce rzadko są zmieniane na tyle, by zapewnić nieoczywiste wyniki.
- Czasochłonna.

Mocne strony:

- Odporna na luki. Nawet jeśli pojedyncze adaptacje są słabo reprezentowane, ostateczny obraz powinien być bliski prawdzie.
- Może być zastosowana do słabo zbadanych języków. Dzięki operowaniu na zredukowanych opisach, nie wymaga pełnego zrozumienia każdego zapożyczenia ani każdej adaptacji.
- Może być przynajmniej częściowo zautomatyzowana.

Skróty

dołg. = dołgański | ros. = rosyjski

Bibliografia

- DW = Stachowski M., 1993: *Dolganischer Wortschatz*, Kraków.
 DWS = Stachowski M., 1998: *Dolganischer Wortschatz. Supplementband*, Kraków.
 KA = Stachowski M., 1999: *Konsonantenadaptation russischer Lehnwörter im Dolganischen* (= *Studia Turcologica Cracoviensia* 6), Kraków.
 SRZ = Anikin A.E., 2003: *Ėtimologičeskij slovar' russkix zaimstvovanij w jazykax Sibiri*, Novosibirsk.

Summary

On Quantitative Analysis of Russian Loanwords in Dolgan

It is impossible to explain the various and numerous adaptations applied to Russian loanwords in Dolgan by their affiliation to different chronological strata or by dialectal variance. In the current paper, I present – to the best of my knowledge – a new method of quantitative analysis of phonetic adaptations, and exemplify it by applying it to Russian loanwords in Dolgan. The result is a pair of numbers representing for each adaptation its average frequency of co-occurrence with the application and non-application of all the other adaptations, i.e. a quantification of how necessary the given adaptation is considered by those speakers of Dolgan who know Russian better and by those who know it less. The paper closes with a possibly honest confrontation of the method's weak and strong points. Due to space restraints, the actual linguistic material is left out.